

Teljes odaadásra van szükség

TÜSKÉS GÁBOR IRODALOMTÖRTÉNIÉSSEL LENGYEL RÉKA BESZÉLGET

Tüskés Gábor Klaniczay-, Tarnai- és Humboldt-díjas irodalomtörténész, egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének osztályvezetője, tudományos tanácsadója. 2013 óta a Szegedi Tudományegyetem Habilitációs Bizottsága Irodalomtudományi Szakbizottságának külső póttagja. Nemzetközileg számontartott eredményeket ért el az egyházi irodalom, Zrínyi Miklós, Mikes Kelemen és II. Rákóczi Ferenc életműve, a német–magyar és francia–magyar irodalmi kapcsolatok, a tárgytörténet, a neolatin irodalom, a tudomány- és kritikátörténet, valamint az imagológia kutatásában. Idegen nyelvű kötetei rangos külföldi sorozatokban, tekintélyes kiadók gondozásában láttak napvilágot.

A beszélgetés abból az alkalomból készült, hogy szerkesztésében és Tüskés Anna sajtó alá rendezésében 2020 szeptemberében megjelent egy válogatás az általa egyedül vagy másokkal közösen írt, szerkesztett, társszerkesztett, sajtó alá rendezett, előszóval vagy kísérőtanulmánnyal ellátott könyvekről készült szakkritikákból.¹ A nyolc tematikus fejezetben negyvennyolc kiadványról összesen közel százhusz írás található nyolc nyelven. A terjedelem több mint egyharmadát nemzetközi szakfolyóiratokban közölt bírálatok teszik ki. A kötet különleges keresztmetszetet ad az irodalomtörténész eddigi munkásságáról.

– 2013-ban már közreadott egy hatvan tételes válogatást a saját szakkritikáiból.² Ez a mostani összeállítás kétszer annyi írást tartalmaz, csaknem kétszer akkora terjedelemben. A kritikák egy részét nemzetközileg elismert szakemberek írták. Mi indokolja a gyakran alábecsült műfaj ilyen magasra értékelését?

– A tudomány- és kritikátörténet a művekkel szorosan összefüggő, azoktól el nem választható hagyományt alkot. Ha lemondunk a szakkritikák korpuszának módszeres beemeléséről az irodalom- és kultúratudományi diskurzusba, a tudományban kötelező önreflexió egyik alapvető forrásáról mondunk le. Új kutatási témák felvetése gyakran ezekben az írásokban történik. Az idegen nyelvű kritikákból a nemzetközi elvárások mellett kirajzolódnak egy, a külföldi olvasók számára elkészíthető magyar irodalom- és művelődéstörténet körvonalai. A szakkritika nem abszolút értékmérő, mint ahogyan a hivatkozási számok és a rájuk épülő mutatók sem azok, ezek együtt azonban már megengednek bizonyos következtetéseket. A most megjelent kötet dokumentálja az Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi osztályán végzett alapkutatások generációkon átívelő folyamatosságát, s reflektálja a közös gondolkodás lépéseit. Számvetést ad az általam végzett, irányított, támogatott és napvilágra segített kutatások

¹ *Critica. Források az irodalom- és kultúratudományi szakkritika történetéhez 1986–2020 / Sources for the History of Criticism of Literary and Cultural Studies 1986–2020*, vál., szerk. / ed. by Tüskés Gábor, s. a. r. / compiled by Tüskés Anna, Reciti, Budapest, 2020, 470 l. (<https://www.reciti.hu/2020/6043>)

² Tüskés Gábor: *Hagyomány és kritika. Könyvek, könyvbírálatok a kora újkori európai irodalom és művelődés történetéhez*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2013.

eredményeinek szakmai értékeléséről, s megjeleníti az eltérő, néha ellentétes véleményeket. A gyűjtemény betekintést ad a munkámat segítő, azzal szoros kölcsönhatásban álló műhelyek tevékenységébe, megjeleníti az állandó és egy-egy feladatra kiválasztott munkatársak együttműködését, s elősegíti az eredmények tágabb, nemzetközi összefüggésekbe helyezését.

– *A különleges műfajú kötet eddigi pályájának keresztmetszetét is adja. Ennek tükrében mit tart a legfontosabb tudományos eredményeknek?*

– A forráskiadások közül a barokk kori kisgrafikai ábrázolások korpuszát, Esterházy Pál és Jordánszky Elek egy-egy nyomtatott munkájának, valamint a *Törökországi levelek* autográf kéziratának kísérőtanulmányokkal ellátott hasonmás kiadását, a *Magyarországi gondolkodók 18. század: Bölcsészettudományok* két kötetét, a *Törökországi levelek* francia és orosz nyelvű, II. Rákóczi Ferenc két önéletrajzi műve angol nyelvű fordításának megjelentetését, valamint Rákóczi *Confessio peccatoris* (Egy bűnös vallomása) című munkája XVIII. századi francia fordításának kritikai kiadását. A monográfiák közül kiemelném a barokk kori mirákulumirodalom történeti antropológiai és Nádasi János jórészt latin nyelvű munkásságának irodalomtörténeti, irodalomszociológiai és kommunikációtörténeti feldolgozását. A Knapp Évával közösen írt kétszerzős monográfiák és tanulmánykötetek közül a *Volksfrömmigkeit in Ungarn, Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században*, a *Populáris grafika a 17–18. században*, az *Emblematics in Hungary*, a *Germania Hungaria litterata*, a *Fortunatustól a Törökországi levelekig* és a *Litterae Hungariae* című kötetek lehetnek időállóak. A hazai és külföldi kollégákkal szerkesztett tematikus tanulmánykötetek közül hosszabb távon is diskurzusképesnek tartom a kora újkori Magyarország-képekről, a XVIII. századi *historia litterariáról*, a két Zrínyi Miklós európai recepciójáról, a nemzetközi elbeszélő témák német és magyar irodalombeli megjelenéséről, Mikes Kelemen életművéről, valamint a XVIII. századi társaságok irodalom- és tudományközvetítő szerepéről készült összeállításokat. Másfelől úgy gondolom, kutatásaim akkor bizonyulnának igazán sikeresnek, ha könyveim – Tarnai Andor egyik nevezetes mondatát variálva – rövid idő alatt válnának elavulttá.

– *Kivételesen széles, több korszakot átfogó érdeklődése alapján kézenfekvő a kérdés: mi az irodalom?*

– Az irodalom fogalmát különböző szempontokból lehet megközelíteni, s számos, egymást részben átfedő, sőt egymással ellentétes meghatározás van használatban, az irodalomtudományban is. Nincs tértől és időtől függetlenül érvényes definíció. Márai Sándor tömör definíciója értelmében például az irodalom az emberi fantázia médiuma. Egy másik, széles körben elfogadott elképzelés szerint a pusztá közlésen, vélekedésen, érvelésen, kifejtésen, magyarázaton, bemutatáson vagy érzésen túlmutató, sajátos nyelvi megformáltságukkal hatni tudó szövegek együttese „az” irodalom. A régebbi korokban irodalom lehet minden, írásban rögzített szöveg, de le lehet szűkíteni a fogalmat a poétikai igénnyel készült szövegek korpuszára. A poétikai igénnyel írt szövegek saját esztétikai minőséget hordoznak, ez azonban nem jelenti autonómiájukat. Minden részletükben történetileg meghatározottak, átfogó eszmetörténeti, társadalmi folyamatokba illeszkednek, azokat reflektálják, és egyben alakítják. Számos szállal kötődnek a nem poétikai megfontolásból született szövegekhez. Az „autonóm esztétikai megjelenés”, az „eredetiség” eszménye és az „irodalmi élmény időtlen tere” mesterséges, jórészt a romantika örökségéhez tartozó konstrukciók. Az irodalomtörténet nem csupán a saját korukon túlmutató, tisztító energiát hordozó remekművekből tevődik össze. A ma kevésbé ismert,

de a saját korukban jelentősnek vagy ismertnek számító szerzők munkásságának feltárása is hozhat új felismeréseket, például arról, hogy mit jelentettek koruk számára, és milyen volt az az időszak, amelyben éltek, dolgoztak.

– *Meg lehet-e határozni az irodalmi mű kritériumait?*

– Nincs általánosan elfogadott kritériumrendszer. Szokás említeni a többretegűséget, a megformáltság módját, mértékét és adekvát voltát, az érzés vagy gondolat mélységét, gazdagságát, valósággal való telítettségét. Szempont lehet az olvasó felelősségtudatának, átélő képességének közvetett vagy rejtett megszólítása. Vannak időlegesen ható és vannak hosszabb időtávon, több évszázadon át hatni képes művek, s vannak az eleve tömeges fogyasztásra szánt, rövid életű alkotások. Az irodalmi mű fogalma ugyanakkor nem tágítható a végtelenségig, s nem terjeszthető ki – különösen az újabb korokban – a speciális irodalmi minőséget teljességgel nélkülöző, egy adott kort jellemző minden nyomtatott munkára. Az irodalmi mű nem légüres térben keletkezik és hat, hanem szoros egységben más művészeti és kulturális megnyilvánulásokkal, s megértése is csak ezek figyelembevételével lehetséges. Az írói munka lényege az újkortól kezdve a folyamatosan változó valóság egyéni nyelvvé alakítása, az élet kis és nagy kérdéseinek, tapasztalatainak és az ember világgal kapcsolatos problémáinak személyes hangú, plasztikus ábrázolása.

– *Melyek az irodalomtudomány más tudományágakkal közös sajátosságai?*

– Az irodalomtudomány hagyományos kérdésfeltevései történetileg nagyon különböző tárgymeghatározások kapcsán fogalmazódtak meg. Mint minden tudományág, az irodalomtudomány lehetőségei és feladatai is elválaszthatatlanok a történeti folyamatoktól, ezért változásnak van alávetve. Amint nem határozhatók meg „a tudomány” abszolút kritériumai, úgy nem rögzíthetők az irodalomtudomány változhatatlan elvei sem. Mint minden más jelenséggel, az irodalommal történő tudományos foglalkozás is térhez, időhöz, gyakorlati élethez, társadalmi, gazdasági és kulturális környezethez, intézményi és más feltételrendszerekhez, valamint a kutatók személyiségéhez kötött tevékenység. Más tudományterületekhez hasonlóan az irodalomtudomány előrelépésének is alapvető feltételeihez tartozik a tudomány történetének vagy legalább az adott kérdéskör múltjának módszeres kritikai reflexiója, a korábbi felismerések értékelése és a használható eredmények beépítése az új kérdésfeltevésekbe. Közös sajátosság, hogy maradandó tudományos értéket az irodalomtudományban is kizárólag a pillanatnyi haszontól független, megfelelő módon finanszírozott, hosszú távra tervezett, fáradságos kutatómunkával lehet létrehozni. Bármivel foglalkozunk, teljes odaadásra van szükség. Minden érvényes gondolatnak, minden alkotómunkának azonos az ára: türelem, szenvedés, munka, összpontosítás és szívós küzdelem a felismerésért.

– *Hogyan lesz valaki irodalomtörténész?*

– Hivatásos és a szakma által megbecsült irodalomtörténésszé válni hosszú folyamat, következetes és nehéz munka eredménye. A tudományág egyik alapja a filológia művelése életformaként. Ennek olyan összetevői vannak, mint a figyelmes, alapos és folyamatos olvasás, az adott tárgyon „túlolvasni tudás”, a pontos gondolkodás és kifejezés képessége, az anyanyelv és a nyelvek szeretete. Ezek nem csupán egy hivatás alapelvei, hanem bizonyos értelemben erkölcsi döntések is, melyek formálják a személyiséget. A filológia egyfajta ellenállást is kifejez a szövegek bőbeszédű parafrázisával, felületes vagy rapszodikus magyarázatával, a pontatlan beszéddel és írással, a retorizált semmitmondással szemben. A filológiának mint élet-

formának veszélyei is vannak, mert gyakorlatilag lehetetlenné válik az ún. ártatlan, spontán vagy műkedvelő olvasás, másfelől fennáll a pedantéria, a filológiai pozitivizmus veszélye. A kutatónak mindkettőtől óvakodnia kell. Olyan, más tudományágakban is fontos tulajdonságokra is szükség lehet, mint az állandó törekvés nagymennyiségű és sokoldalú ismeretanyag megszerzésére, a nyitottság, az elfogulatlanság, a saját felfogással szembeni távolságtartás, a kritikai szemlélet, türelem, alázat, az összetett tényállások felismerésének és egyszerű kifejezésének képessége. A kutatónak gondosan ügyelnie kell arra is, hogy az éppen adott hatalmi viszonyok és gyakran tudományos mezben jelentkező ideológiák ne épülhessenek be a gondolkodásába.

– *Mi lehet az irodalom szerepe ma?*

– Az irodalom az antik gyökerű humanista műveltség közvetítésének és átadásának privilegizált médiuma volt egészen a XIX. század végéig. E műveltség társadalmi jelentősége különféle okok miatt azóta folyamatosan csökken. Az irodalom legfontosabb hordozója, a könyv szerepének kétségbevonása 1970 körül vetődött fel először, azóta ez a tendencia egyre erősödik. Mint minden művészetnek, az irodalomnak is az a feladata, hogy szembesítsen önmagunkkal, az étellel és a világgal, formálja az egyén és a társadalom önértelmezését, s kapcsolatot teremtsen emberek és korok között. Az irodalom ma is olyan felismeréseket közvetíthet, amelyeket más úton, más forrásokból, az új formában megjelenő önértelmezési kínálatokból nem vagy csak nehezen lehet megszerezni. Ismeretlen belső és külső világokat fedez fel, ábrázol és fejez ki nyelvi eszközökkel. Ráirányítja a figyelmet az emberi mivolt kiteljesítésének rejtett lehetőségeire. Segít a világot megváltoztatható valóságként megérteni, képes szabad teret nyitni a gondolkodásnak, az ellenszegülésnek, az önmegtágadásnak, a játéknak, a kételynek, és sok minden másnak. Serkenti a különböző nyelveket beszélő, eltérő kultúrákhoz tartozó emberek, népek és társadalmi csoportok kölcsönös megértését. Kritikai ismereteket közvetít a társadalmi valóságról a fikció és a szimbolikus utalás törvényei szerint, képzőművészeti, zenei és más referenciák segítségével. Hozzájárul a modernitás által okozott károk és a kulturális elsivatagosodás mérsékléséhez, a társadalom mentalitásának alakításához, a globális problémák megoldásához szükséges kulturális kompetenciák fejlesztéséhez, komplex összefüggések felismeréséhez. Előmozdíthatja a politikai dezinformáció, manipuláció és propaganda modern eszközeinek felismerését, tudatosíthatja a természet iránti óriási felelősséget. Az irodalmi emlékezet alapfeltétele az egyéni és közösségi identitások megalkotásának, fenntartásának és továbbadásának. A fikciós szövegek képesek hatni a valóság észlelésére és alakítására, például különféle szerepminták létrehozásával, norma- és értékrendszerek közvetítésével, rejtett valóságok feltárásával, lelki folyamatok árnyalt bemutatásával. A művek válaszolnak a nekik feltett kérdésekre, felkínálnak különféle változtatási javaslatokat, s az emberi lét új lehetőségeivel kísérleteznek. Az irodalom valósága nem alacsonyabb rendű például a gazdaság vagy a jog valóságánál, csak más a formája és a jelentősége. Vannak történelmi időszakok és társadalmi szükséghelyzetek, amikor a versek, regények, drámák többet jelentenek, mint „pusztán” irodalmat. A magas szintű humán – azon belül az irodalmi – műveltség közvetett befolyása a természettudományokra megkérdőjelezhetetlen. Az irodalom értelmező, valóságot megváltoztató képességét soha nem lehet teljes mértékben kiszámítani és irányítani. Az, hogy az irodalom be tudja-e tölteni a feladatait, jelentős mértékben az olvasón is múlik.

– *Melyek az irodalomtörténeti munka önmagán túlmutató feladatai?*

– Az irodalomtörténész maga is részese a művek befogadástörténetének és az adott társadalom kulturális emlékezetének. Ideális esetben különleges történeti áttekinthetőséggel, a leírás és értelmezés pontos módszereivel rendelkezik. A művek keletkezésére, jelentésére és az irodalom működésére irányuló kérdéseket összekapcsolja a közvetítés és a befogadás módozatainak és feltételeinek problematikájával. Kiemelten fontos feladata, hogy hozzájáruljon a tudosság általános szintjének emeléséhez és a realitásokon alapuló gondolkodás térnyeréséhez. A feladat része az is, hogy az irodalomtörténész nem élhet vissza az egykor élt szerzők és műveik kiszolgáltatottságával, s minden lehetséges eszközzel szembe kell szállnia a különféle visszaélési – például kisajátító, aktuális célok szolgálatába állító, fedezékként használó vagy elhallgatási – kísérletekkel. A nemzeti irodalmi és más hagyományokat következetesen nemzetközi keretek között, kellő távolságtartással célszerű bemutatni. A feladatok közé tartozik, hogy a művek teljesebb megértése és új összefüggésekbe állítása révén szélesítse az értelmi tisztázás lehetőségeit, differenciálja az önértelmezési képességet, érzékenyebbé tegye a tapasztalást, új területeit tárja fel a megismerésnek és az önismeretnek, s megkérdőjelezze vagy legalább elbizonytalanítsa a megkövesedett elképzeléseket és előítéleteket. Az irodalomtörténésznek bárki által ellenőrizhető és belátható módon, esztétikai minőségtől függetlenül meg kell tudni mutatnia, miben rejlik egy mű egyedisége, csak rá jellemző megalkotottsága, s miben, hogyan kapcsolódik más művekhez. Fel kell tárnia az irodalom létét és az irodalmi élet működését meghatározó vonatkozási rendszereket, elemeznie kell azok struktúráit, történeti változatait, s folyamatosan reflektálnia kell saját kategóriáinak érvényességét. A filológia és az irodalomkritika közös feladataihoz tartozik az irodalom létének védelme, megbecsültségének növelése, és az is, hogy határozottan szembeszálljon a szakma hitelét kívülről vagy belülről rontó különféle törekvésekkel. A megkülönböztetésen és minőségen alapuló kiválasztás és értékrend, a történeti és irodalmi emlékezet középpontba helyezése életbevágó lehet a kultúra fennmaradására nézve.

– *Milyen veszélyei és kockázatai vannak ennek a munkának?*

– E kérdésről Szegedy-Maszák Mihály fejtette ki részletesen több évtizedes nemzetközi tapasztalatra alapozott véleményét, mellyel messzemenően egyetértek. Meglátása szerint a hagyomány és eredetiség viszonya rendkívül összetett az irodalmi folyamatokban. „Régi” és „új”, „klasszikus” és „modern” mindig viszonylagos fogalmak, az értelmezés függvényei, s kölcsönösen föltételezik egymást. Merev szembeállítások és elkülönítések helyett változásokat és folyamatokat érdemes tételeznünk. A fejlődéstörténeti feltevések lényegében mindig az értelmező távlatának függvényei. Az irodalmiság esztétikai felfogása csak rövid időszakokkal kapcsolható össze. Nem elhanyagolható kockázatot jelent a különféle irodalomtudományi irányzatok divatszzerűsége, továbbá az, hogy az értelmezések tanulmányozása gyakran a szövegek alapos ismeretének és megértésének a rovására érvényesül. Szegedy-Maszák Mihály hívta fel a figyelmet arra is, hogy nagyon eltérő a magyar irodalommal foglalkozó értelmezői közösségek értékrendje, szemléletmódja, szókinccse és nyelvhasználata, s kevés kölcsönhatás és átjárás van a magyar irodalomtörténet-írás és az ún. modern filológia között. Tisztában kell lennünk azzal is, hogy a „piaci érték” és az elismertség az irodalomtudományban sem feltétlenül azonos a valós tudományos érdemmel. A politika különféle értékrendek alapján igyekszik alakítani a tudományos munkát, az eszmei, ideológiai elkötelezettségek, politikai vagy társadalmi elképzelések jegyében folyó irodalomtörténet-írás és irodalomkritika érvé-

nye azonban erősen korlátozott. Számolni kell azzal is, hogy az irodalom – és annak értelmezése – erősebben kitett a helyi hagyományok korlátainak, mint a többi művészeti ágban folytatott alkotó tevékenység.

– *Van-e saját kutatói módszere?*

– Mindig vonzottak az olyan témák, amelyeknek nem akadt gazdája, izgattak az olyan kérdések, amelyek csaknem megoldhatatlannak látszottak, s érdekelték az olyan fehér foltok, amelyeket a kutatás szinte véglegesnek gondolt. Munkám kiindulópontja, hogy az irodalom mi-
benléte, létezmódja történetileg folyamatosan változik. Az időbeli távolság a művektől szükségképpen befolyásolja az értelmezés módját, s az értelmezésnek fontos része a keletkezés-, a hatás- és a befogadástörténet. Az értelmezés és kommentár mindig adott feltételek szerinti olvasást, részleges megértést jelent, teljes értelmezés nem létezik. Az értelmezés lényegénél fogva történetileg meghatározott, lezáratlan, önmagát szüntelenül megcáfoló és megújító folyamat. Az értelmezések az időben átminősülnek, a művek jelentése függ a változó körülményektől, adottságoktól. Egy-egy mű, műcsoport vagy egy hosszabb irodalomtörténeti periódus megértését nagymértékben segíti a forrásokhoz és a tárgy szükségleteihez szabott, azokra érzékeny, megfelelően kiválasztott módszer. A kiválasztás gyakran ösztönösen megy végbe, de elméleti divatok is szerepet játszanak ebben. Soha nincs egyetlen „üdvözítő” módszer vagy elmélet; eleve adott módszerek dogmatikus alkalmazása rendszerint tévútra vezet. Az iskolázott józan ész, a művek által felvetett és a forrásoknak jól feltett kérdések, az irodalom történeti-kontextuális szemlélete mindig fontosabbak, mint egy doktrína vagy a múlt módszertani divatok. A legtöbb ún. módszer és elmélet néhány kiváló, valamivel több figyelemre méltó és őriaszi számú kevésbé hasznos vagy használatlan, az épp divatos szakzsargon követő munkát eredményezett. Igyekszem messzemenően tiszteletben tartani a „tény” és az „elmélet” közti határt. Ez nem jelent elméletellenességet, épp ellenkezőleg. Az elméletekre nagy szükség van; mindegyikre a maga helyén. A jelentős irodalomtörténeti munkákban a jól kiválasztott módszerhez, az ismeretek széles köréhez, a kivételes értelmi belátáshoz, ösztönhöz és invencióhoz tudományos becsületesség kapcsolódik, amely nem hallgatja vagy ferdíti el a koncepcióba nem illeszkedő tényeket. Az én „módszerem” fő sajátossága a szöveg- és műközpontúság, a történeti szemlélet, az analízis, a viszonyítás és a törekvés a felhalmozódott kutatási egyoldalúságok kiküszöbölésére. Ehhez járul az irodalom- és az esztétörténet összekapcsolása, továbbá a történeti, művelődéstörténeti, társadalmi, életrajzi és más referenciák bevonása az értelmezésbe. Igyekszem egy ideig teljesen a választott szerzők, művek között élni, rájuk összpontosítani. Magát a forrásanyagot nézem, a tényekből és realitásokból indulok ki, nem elvekből, tételekből és általánosságokból. Ez a nehezebb út, de erre van a legnagyobb szükség. Egyaránt fontosnak tartom a nagy összefüggések, kontextusok és az apró részletek pontos feltárását. A ma könnyen hozzáférhető forrásokon, divatos témákon túlmutató, félirodalmi és az irodalmiság határán elhelyezkedő jelenségek problematikája, feltárása és bemutatása foglalkoztat elsősorban. Az óvatos értékelés mellett a megértésre, az alkotások több irányú megközelítésére, a „honnan tudom, amit tudok” kérdés középpontba állítására helyezem a hangsúlyt. Fő célom, hogy ne elzárjam, hanem megnyissam a lehetőséget az új kérdésföltevések és másféle állásfoglalások előtt. Igyekszem pontosan bemutatni a következtetésekhez vezető utakat, a zsákutcák és az eredménytelen kísérletek tanulságait is, mivel ellenőrizhető bizonyítás nélkül a legcsillogóbb, meggyőző retorikával előadott ötlet az irodalomtudományban sem ér semmit. Fontosnak tartom az

integrált kutatást, azaz az egymástól látszólag vagy ténylegesen távoli területek, jelenségek összekapcsolását.

– *Mi lehet az irodalomtudományi kutatás szerepe ma?*

– A növekvő specializálódás és az elektronikus médiumok előretörése következtében az irodalomtudományban is folyamatosan zajlik a kánonok, módszerek és terminológiák újragondolása, a tárgykörök újrendezése és a más diszciplínákkal fennálló kapcsolatok újrameghatározása. Az Európa-központú látásmód fokozatosan a háttérbe szorul, s kiépülőben vannak a kapcsolatok a kultúra-, a gazdaság- és a társadalomtudományokkal, valamint a természettudományokkal, az utóbbiakon belül például a kognitív idegtudományokkal. A nyelv- és az irodalomtudomány 1960-as évektől bekövetkezett eltávolodása a két szakterület messze menő autonómiáját eredményezte. Ez a tendencia egyrészt szükségszerű volt, másrészt mindkét félnek nem kis veszteséget okozott. Megújuló együttműködésüktől jelentős eredmények várhatók, például az irodalmi nyelv története és az írói szótárak készítése terén. A mesterséges intelligenciával kapcsolatos kutatások gyors előrehaladása rövid időn belül időszerűvé teheti olyan fogalmak újradefiniálását, mint például az akaratszabadság, személy, autonómia, cselekvés, felelősség, értelem. E fogalmak fontos szerepet játszanak az irodalmi művek nem elhanyagolható részében, ezért az irodalomtudomány jelentős mértékben hozzájárulhat az újraértelmezésük körül kibontakozó vitákhoz. Továbbra is megmaradnak a „hagyományos” feladatok, mint például a tágabb értelemben vett történeti tudat fenntartása és alakítása társadalmi méretekben, különös tekintettel a bevett sztereotípiákra, eddig figyelem nem vett vagy nem kellően figyelembe vett életművekre, folyamatokra. Az elvégzendő feladatok közé tartozik a társadalmi, politikai erőszak különböző formáira épülő diktatórikus rendszerek irodalomra és irodalomtudományra gyakorolt hatásának a módszeres feldolgozása és reflektálása. Sok tennivaló van az irodalom, a színház, a film és az új médiumok közti kapcsolatok feltárása és elemzése, valamint a külföldi irodalmak magyarországi hatás- és befogadástörténete terén.

– *Mennyit változtak az irodalomtörténeti munka feltételei az utóbbi évtizedekben?*

– A tudás virtuális mobilitása és a digitalizáció az utóbbi két évtizedben megváltoztatta magának a tudásnak a formáját, befolyásolta a kutatás szerkezetét, módszereit és minőségét, átalakította a kutatói gondolkodást és mentalitást. Polányi Mihály megkülönböztetésével élve, felértékelődött a világosan meghatározott, reprodukálható, digitális úton jól közvetíthető explicit tudás, de a kutatásban ugyanilyen fontos a személyes minőséget, karaktert hordozó ún. implicit tudás, a korábban bevált kutatói gyakorlatok, módszerek és informális eljárások szerepe. Az analóg és digitális kutatási források, hálózatok és eljárások, a fizikai és virtuális mobilitás egyaránt fontosak, és csak együtt, egymásra épülve vezethetnek megalapozott eredményekre. Az elektronikus dokumentumok hatalmas tömegéhez való hozzáférés jelentősen megkönnyítette és időtakarékosabbá tette a kutatást. A világháló mint a tudományos megismerés új eszköze, a digitális szövegelemzési módszerek kifejlesztése és elterjedése nyomán módosult az irodalomtudomány tárgya, átalakult a szöveg fogalma, kibővült a kérdésfeltevések horizontja, megnőtt a kérdések megbízható megválaszolásának lehetősége, növekedett bizonyos típusú kutatási eredmények pontossága, időállósága. A magas minőségű digitális kritikai kiadások révén lehetővé vált számos életmű mélyebb megismerése. Biztatóak például a korpusz alapú metaforakutatások és a szemantika gépi támogatású vizsgálatainak

eredményei. Ugyanakkor az adatbázisok minőségét és élettartamát alapvetően meghatározza – többek között – a rendelkezésre álló anyagi forrás és idő, az alkalmazott technika színvonala és a bevitt adatok hibátlanlansága, a munkatársak képzettsége és elkötelezettsége, a történetileg felhalmozódott problémák kezelésének módja és a nem digitalizálható tudás integrálásának szintje. A digitális bölcsészettudományokban nem teljesen megoldott a minőségbiztosítás kérdése. A történeti folyamatok kutatását célzó digitális archívumok gyakran eleve meghatározott irányba terelik a feltehető kérdéseket, s korlátozzák a levonható következtetéseket. Egyértelműen negatív irányba befolyásolta a kutatómunka feltételeit az adminisztratív terhek jelentős mértékű megnövekedése, a kutatást közvetlenül támogató személyzet minimálisra csökkenése vagy eltűnése, az alapkutatásra fordítható anyagi források szűkösége és a pályázati rendszerekben felerősödött korrupció. Ha azt tekintik normálisnak, hogy például egy kutató otthoni számítógépén sokkal komolyabb szoftverekkel, jóval nagyobb sávzélességgel rendelkezik, mint a munkahelyén, hogy kvóta korlátozza a havonta kinyomtatható oldalak számát, hogy fizetéséből kényszerül festékkazetták vásárlására a működőképesség fenntartása érdekében, legalábbis elgondolkodtató. Ha egy egy-másfél éves munkával tervszerűen felépített, nemzetközi publikációkkal előkészített és visszaigazolt pályázat itthon nem kap támogatást, a kutató ma csupán kettőt tehet: vagy lemond a terv megvalósításáról, vagy megpróbálja a fizetéséből, illetőleg külföldi forrásból előteremteni a szükséges fedezetet. Egy esetleges kutatói béremelés önmagában nem old meg mindent; az alapfeladatok régóta ellehetetlenült finanszírozását is meg kellene oldani. Nagy hagyománya van nálunk az irodalmi életben jelentkező viták kihasználásának politikai célok érdekében, s jól ismertek a tudományos kutatás politikai szempontok szerinti átalakításának különféle gyakorlatai is. A tudományhoz túlságosan közel férköző politika, a szellemi alkotást megvető, történeti tudat nélküli bürokraták, a kizárólag gazdasági és technikai racionalitásokra épülő döntési mechanizmusok, a látszólag objektív tényállások túlértékelései minden korban óriási károkat okozhatnak. A Magyar Tudományos Akadémia, a kutatóintézetek és a kutatók megváltozott helyzete, a körülöttük eluralkodott szellemiség és az új „normalitások” adminisztratív bevezetése nem mindig a jót hozta ki a munkatársakból. Girolamo Cardano önéletrajzi feljegyzéseit idézve, az igazi felfedezésekhez nyugalomra, lelki békére és megalapozott gondolkodásra van szükség, valamint tapasztalatra, aminek egytől egyig a magány, nem pedig az állandó nyüzsgés a feltétele.

– *Milyen feladatok váltak könnyebben vagy nehezebben elvégezhetővé, s mely okokból?*

– A digitalizáció jelentősen megkönnyítette a szeriális forrástípusok, így például kisebb-nagyobb levélkorpuszok, album amicorum-bejegyzések, kéziratos dedikációk közzétételét, feldolgozását. Jóval könnyebbé vált bizonyos fajta jegyzetelési munka a szövegkiadásban, s könnyebbé vált különféle forráskorpuszok létrehozása. Óriási mennyiségű adatbázis áll a kutatók rendelkezésére, melyek között nem mindig könnyű eligazodni. Az ezekben található adatok minősége igen különböző. Egyszerűbbé vált a releváns források megtalálása a hálózati és a személyes kapcsolatok révén. Megszűntek az ún. „foglalt témák”, nagymértékben kibővültek a publikációs lehetőségek, felgyorsult a közlési folyamat. Ma már nemzetközi pályázatok is segíthetik a magyar és a magyar vonatkozású irodalomtörténeti témák feltárását. A digitalizáció nyomán könnyebbé vált a szövegstruktúrák feltárása, a különböző jelentésrétegek meghatározása, a nyelvi, kulturális és más kontextusok feltérképezése. Az automatizált lekérdőzés számára előkészített irodalmi szövegek más diszciplínák számára is hozzáférhető-

ek. A digitalizációval a hagyományközpontú megközelítés mellett megjelent az irodalomtudományban is a formális gondolkodás; a tudományágak határai módosulnak. Átértékelődik a tudás diszkurzív funkciója, amennyiben az objektív valóság létét tételező kritikai látásmóddal szemben egyre nagyobb teret nyer a tudás esetleges jellegét, kommunikáció általi meghatározottságát hangsúlyozó perspektíva. Ugyanakkor sok olyan feladat van, amire a digitalizáció nem jelent megoldást, illetőleg amelyek megoldásához jelenleg hiányoznak, és belátható időn belül nem is lesznek meg a technikai feltételek. A digitális ismeretek avulási ideje egyre rövidebb, s egyre több idő kell az ilyen típusú ismeretek szinten tartásához, fejlesztéséhez. A megváltozott technikai környezet új problémákat hoz létre, melyek kezelése új megoldásokat és jelentős forrásokat igényel. Számos fontos nemzetközi adatbázis Magyarországról legálisan nem elérhető. A „digitális bölcsészet” önálló szakterületté, helyenként önálló egyetemi szakká válása szükségszerű, ám valószínűleg átmeneti jelenség. Maradandónak bizonyuló eredményei és módszerei várhatóan idővel beépülnek a különféle szakterületek tudás- és eszköztárába. Az előrelépést nehezítő körülmény, hogy a korábbi kutatásokat felülíró, új tudományos eredmények elfogadása és elterjedése nem mindig magától értetődő módon megy végbe. Nem megoldott a csúcskutatás és a kiemelkedő kutatók munkájának kompromisszumok nélküli támogatása. A felismerés, mely szerint az alapkutatás nem privát hobbi, hanem minden innováció kiindulópontja, beleértve az irodalomtudományt, még nem vált általánossá.

– *A kötetben megjelent bírálatok tükrében milyennek látja a magyar irodalomtudomány jövőjét?*

– A megújulás egyik lehetősége a komparatistikai szemlélet következetes alkalmazása, a magyar irodalom más nemzeti irodalmakkal fennálló szinkron és diakron összefüggéseinek a módszeres feltárása. Nagy szükség van a magyar irodalomtörténeti hagyományban kellően meghatározottnak vélt szerzők, művek, témák, intézmények, fogalmak és funkciók, a túlnyomórészt a nemzeti önértelmezés által indukált kategóriák és konvenciók áthelyezésére nemzetközi koordináták közé. A nemzeti irodalmak szoros kapcsolatban állnak egymással, önmagukban csak nehezen érthetők meg. A nemzetközi szempontok érvényesítése a magyar irodalom tanulmányozásában is – ismét Szegedy-Maszák Mihályt idézem – alapkövetelmény. A megértéshez elengedhetetlen a világirodalmi kapcsolatok beható ismerete, a nemzetek fölötti perspektíva következetes alkalmazása minél több területen. Az önmagukba bezárkózó nemzeti filológiák jövője bizonytalan, értelme megkérdőjelezhető. A nemzeti irodalom fogalma XIX. századi fikció. Minden nemzeti irodalom, köztük a magyar, egyedül a világirodalom kontextusában érthető meg és mutatható be a maga teljességében. Az utolsó összehasonlító szempontú, teljes magyar irodalomtörténet közel nyolcvan éve készült, Hankiss János munkájaként, amely mára teljes egészében túlhaladottá vált. Az összehasonlító irodalomtudomány nemzetközi távlatú, igényes magyarországi művelése egyaránt létfontosságú a magyar irodalom nemzetközi megismertetése és a nemzeti irodalomtörténeti hagyomány teljesebb megértése és megújítása szempontjából. Ennek egyik fontos feltétele a magyar irodalomtörténeti és a modern filológiai képzések kettősségének, továbbá az egyszakos képzésnek a megszüntetése. A magyar irodalom leendő kutatói csak így szerezhetnek összefüggő képet legalább egy másik európai irodalomról. Így érhető el, hogy el tudjanak végezni más nyelvű irodalmakat is érintő összehasonlító vizsgálatokat, s a germanisták, romanisták, anglisták stb. így lehetnek képesek behatóan foglalkozni a magyar irodalommal is. Azokban a doktori

eljárásokban vettem részt különösen szívesen – az utóbbi időben például az Andrassy Egyetemen Lénárt Orsolya, a Szegedi Tudományegyetemen Aradi Csenge esetében –, ahol ez az igény valamilyen szinten megvalósult. Ösztönözni kell a jó minőségű műfordításokat, folyamatosan reflektálni kell ezek külföldi recepcióját, de nem elég lefordítani a műveket, hanem tudni kell azoknak érvényt szerezni. A nemzetközi szaknyelv fogalmai csak nagy körültekintéssel, a helyi sajátosságok figyelembevételével adaptálhatók. Nem elegendő meghívni neves külföldi előadókat, hogy beszéljenek a saját témájukról, hanem el kell tudni érni, hogy érdemben foglalkozzanak a magyar irodalom őket érdeklő jelenségeivel. Applikatív jellegű tanulmányok helyett a magyar irodalom sajtószerűségeit nemzetközi összefüggésben bemutató vizsgálatokra lenne szükség.

– *Az egyetemi oktató munkában milyen célokat tűzött maga elé?*

– Kiindulópontom, hogy minden felemelkedés a minőségi oktatással kezdődik. A tanítás fő céljának a hallgatók szabad szellemi tevékenységre ösztönzését, az olvasni tudás képességének elmélyítését és az irodalmi kultúra emlékezetben tartását tekintetem. Az általam elképzelt és közvetíteni próbált olvasni tudás túlmutat az irodalmi felismeréseken, s magában foglalja a kultúra mibenlétének, összetett rétegződésének tudatosítását. Az ilyen típusú tanítás ma számos akadályba ütközik. Ezek közé tartozik a hagyomány által biztosított összefüggések ismeretének alapvető hiánya, a gyakori visszaélés a megelőlegezett önállósággal, a legkisebb erőfeszítés hajlamának eluralkodása, a szabadság és alárendelés dialektikájának az ismeretlensége, a médiakörnyezet tetszőlegessége, középszerűsége. Az egyetemi félévek nem adhatják meg azt a hallgatóknak, amit tanulásban eltöltött korábbi éveiknek és generációknak kellene előkészíteniük. Az élő irodalmi, kulturális és tudományos örökség átadásának folyamata történeti okok miatt a II. világháború után ismét törést szenvedett, és évtizedekre megszakadt. Ehhez járul, hogy a foglalkozás az irodalommal mint önmagunk és a világ megismerésének módjával az egyetemi oktatásban gyakran háttérbe szorul a különféle irodalomtudományi módszerek és elméletek elsajátításával szemben. Fontosnak tekintetem az együttműködést a hallgatókkal az irodalomértelmezői hagyomány átadásának, korrekciójának, szelekciójának, gazdagításának és átalakításának folyamatában. Megpróbáltam érzékeltetni, hogy értelemmel olvasni és újraolvasni, rácsodálkozni és meglátni tudni, új felismerésekre jutni rengeteg időbe és fáradságba kerül. Igyekeztem megvilágítani, hogy a magyarázat és annak meghallgatása nem azonos a megértéssel.

– *Milyen megfontolások vezették a kutatói utánpótlás nevelésében?*

– A kutatói és tanári munkának különösen fontos része az utódnevelés. Ez egy hosszú, szer-teágazó, többlépcsős folyamat. Az alapképzés mellett ösztönző hatása lehet a fiatal kutatókra a tudományos művekben megjelenő teljesítménynek és a teljesítmény minőségének, de ez nem szükségszerű. A személyes munka- és életstílus átadásánál fontosabbnak tartom a feltétlen bizalmat a fiatalokban, továbbá hogy azt csinálhassák, amit akarnak, tudnak és pontosan ismernek. Kapjanak esélyt arra, hogy legyenek bátrak, kíváncsiak, kreatívak, eredetiek és kitartóak abban, hogy ne csupán a munkájukból, hanem a munkájuknak is éljenek. Fontos cé-lom önmagamnál jobb, messzebbre jutó kutatókat nevelni, s igyekszem személyre szabottan azt adni, amire az illető fogékony, vagy épp szüksége van. Mindig a kutató saját útját és fejlődését próbálom szem előtt tartani. A posztgraduális képzés egyik nehézsége, hogy a kutatóje-lölti státuszt elfedi a „fiatal kutató” divatos fogalma, ami gyakran megtéveszti magukat a je-

lölteket is. Megfigyelőkészségre, érzékenységre és megértésre csak korlátozott mértékben lehet ösztönözni. Igyekszem megtalálni a helyes arányt az együttműködésre és munkamegosztásra épülő közös vállalkozásokban való részvétel és az egyéni felelősséggel járó, önálló munka között. Megpróbálom biztosítani a felelős kísérletezés és a tévedés kockázatát, s igyekszem a kontraszelekción, a tudomány területén is létező különböző érdekcsoportok ellen hatni. Előfordultak visszaélések, szereptévesztések és téves önértékelések is, de nem ez volt a jellemző. Sokan nem tudják, hogy a szabadság, beleértve a kutatói szabadságot, viszonylagos fogalom, s a szabadságnak korlátokra és meghatározottságra is szüksége van ahhoz, hogy tartós szellemi értéké váljon. A kutatói hivatás tisztas „kézműves” alaprétégen és tárgyias szerénységen nyugvó, fokozatos kibontakozása ma nem túl gyakori, pedig többnyire ez az, amiből – igen ritkán, szerencsés esetben – kinőhet a tudósi nagyság. A kezdő kutató valamilyen odaszegődött egy jó mesterhez, alulról kezdte megismerni a szakmát, majd öt, tíz év múlva, ha jól dolgozott, fokozatosan önálló lett. Ma az énnel, az önállósággal, az emancipáltsággal, a szabadsággal és korlátozatlansággal kezdődik a dolog. Kívánatos lenne, hogy a kutatói szabadság és emancipáltság a folyamat végén legyen, ne az elején, hogy szerénységből és önként vállalt kötöttségből sarjadjon. A nagy tudósi életművek rendszerint szerény szándékok és szívós munka eredményeként jönnek létre. Más a szakma hosszú távú érdekeit szem előtt tartó felelősségérzet, és más az egyéni siker múltó tömjénfüstje. A becsvágnak nem a mű előtt van a helye, hanem a művel együtt kell növekednie. A tárgy elé vágó, önmagáért való, teljesítménytől független kutatói becsvágy hamis, egyben óriási teher az érintettnek és környezetének egyaránt.